

Araştırma Makalesi • Research Article

Fuat Sezgin'in Tespitleri Işığında İslam Düşünce Geleneğinde Eleştiri Kültürünü Besleyen Temel Dinamikler*

Fundamental Dynamics Feeding the Culture of Criticism in the Tradition of Islamic Thought in the Light of Fuat Sezgin's Findings

Yusuf Batar ^{a, **}

^a Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1620-7754

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021
Düzeltilme tarihi: 09 Mayıs 2021
Kabul tarihi: 21 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Eleştiri kültürü,
İslam düşüncesi,
Bilim tarihi

ÖZ

Bu makalede Fuat Sezgin'in bilim tarihine ilişkin tespitleri ışığında İslam düşünce geleneğinde eleştiri kültürünün oluşumuna kaynaklık eden temel dinamikler analiz edilmektedir. Sezgin'in tespitlerine göre Müslümanların bilimsel üretim süreci; tercüme faaliyetlerinin başladığı sekizinci yüzyıl, alma ve kabul etme safhası; sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren özümseme safhası ve dokuzuncu yüzyıldan itibaren de birçok alanda özgün çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı uzun bir süreçtir. Sezgin'in üç aşamalı olarak ele aldığı söz konusu bilimsel üretim yolculuğunda Müslümanlarda güçlü bir eleştiri kültürünün hâkim olduğunu görebiliyoruz. Nitekim "alma ve kabul etme safhası" olarak isimlendirilen dönemde başka kültürlerle ait eserler ve uygulamalar cesaretle bir şekilde alınmış ve kısa bir süre sonra özümsemiştir. Bu makalede Müslümanlardaki eleştiri kültürünü besleyen bu temel dinamikler, özgüven, yaratıcılık, tekâmül düşüncesi, ilmi hassasiyet, teori ve uygulama bütünlüğü, bilimde evrensellik, çalışma ahlakı ve öğretmen-öğrenci iletişimi başlıkları altında incelenmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 30 March 2021
Received in revised form: 09 May 2021
Accepted: 21 May 2021

Keywords:

Critical culture,
Islamic thought,
history of science.

ABSTRACT

In this article, in the light of Fuat Sezgin's determinations on the history of science, the basic dynamics that are the source of the formation of the criticism culture in the Islamic thought tradition are analyzed. According to Sezgin's determinations, the scientific production process of Muslims, the eighth century when translation activities started, the phase of acceptance and acceptance; It is the assimilation phase starting from the second half of the eighth century and the period when original studies in many fields began to emerge from the ninth century. We can see that a strong criticism culture prevails among Muslims in this scientific production journey, which Sezgin handles in three stages. As a matter of fact, in the period called "receiving and accepting phase", works and practices belonging to other cultures were taken courageously and were assimilated after a short time. In this article, the basic dynamics that feed the culture of criticism in Muslims are examined under the titles of self-confidence, creativity, evolutionary thinking, scientific sensitivity, integrity of theory and practice, universality in science, work ethic and teacher-student communication.

1. Giriş

Fuat Sezgin'in bilim tarihi konusundaki tespitleri sadece geçmişi aydınlatmakla kalmamakta, geleceğimize de ışık tutmaktadır. Bilimin tekâmülünü büyük bir nehrin oluşumuna ve akışına benzeten müellif, inanç ve medeniyet ayrımı yapmaksızın bilimlerin, farklı kültür dünyalarından

geçerek yavaş yavaş geliştiğine dikkatlerimizi çekmektedir. Sezgin'in ortaya çıkardığı tarihi kayıtlar, felsefeden, astronomiye, coğrafyadan matematiğe, birçok alanda farklı medeniyetlerin nesilden nesile bu nehri nasıl akıttıklarını göstermektedir. Bu genel tespitin yansısı müellifin, Müslümanların bilimsel gelişimdeki katkılarının boyutlarını ortaya koyan çalışmalarından da çıkartılması gereken çok

* Bu çalışma, 7 Aralık 2020 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde düzenlenen İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı II (Klasik Dönem- M. VII.- XII. Yüzyıllar) Sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yusuf.batar@inonu.edu.tr

önemli dersler olduğunu söyleyebiliriz. Zira Sezgin'e göre Müslümanların öncülüğünde, "800- 1000 yıl devam etmiş yaratıcı bir medeniyet" söz konusudur (Fazlıoğlu, 2004).

Sezgin geçmişin tecrübesinin öğreticilik boyutunu şu sözlerle özetlemektedir: "Söylemek istediğim şey, İslâmî-Arap ilimleri tarihinin araştırılması ve incelenmesi, bugün buna mensup olanlarına zarûrî ve dirilmelerine etkisi olacak bir durum olmuştur. Önce, ecdadı ilimlere nasıl başlamış, nereye ulaşmışlar; ne tür bir çalışma, süreklilik, gerçek zühd, sabır göstermiş, selefın işlerine inasfla yaklaşmışlardır; ilimlerin gelişim meselesinde nasıl bir açık anlayış ve hoşgörü sahibi olmuşlardır; kendine güvenleri, yaratılmışların sırrını öğrenmek için sadece insana dayanmaları; ecdadının diğer milletlere göre aynı katkısı olduğu halde, modern ilimlerin gelişimi karşısında içine düştükleri psikolojik buhrandan bazılarını kurtarmak için selefın ahlakından güzel örnek, etkili, yararlı ibret nedir, tüm bunları öğrenmeleri gerekir. Böyle yaparlarsa, İslâmî ilimlerin donuklaşma meselesini, kendi doğru tarihini araştırma ışığı altında gözlemlemiş olurlar (Sezgin, 2002)." Sezgin, Müslümanların bilimsel üretime giden sürecini şu üç aşamada ele almaktadır:

1. Alma/Kabul Etme Safhası: Tercüme faaliyetlerinin başladığı sekizinci yüzyılın başlarından itibaren işleyen süreç.
2. Özümseme ve Hazmetme Safhası: Sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu süreç başlamıştır.
3. Yaratıcılık ve Özgünlük Safhası: Dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren birçok alanda özgün çalışmaların ortaya çıkmaya başladığı dönem (Sezgin, 2008).

Sezgin'in Müslümanların 800 yıllık bilimsel üretimlerine dair tespitlerinin satır aralarında, bu üretkenliği besleyen bilimsel yaklaşımların izlerini rahatlıkla okuyabiliyoruz. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Müslümanlar Hicri birinci asırdan itibaren başlayan "alma/kabul etme" safhasında karşılaşılan yeni kültürleri ve yeni sosyal şartları etkili bir şekilde okuyup anlamaya çalışmışlardır. Çok kısa denebilecek bir sürede özümseme ve hazmetme safhasından hemen sonra da birçok alanda özgün eserler üretmeye başlamışlardır.

Sezgin'in üç aşamalı olarak ele aldığı söz konusu bilimsel üretim yolculuğunda Müslümanlarda güçlü bir eleştiri kültürünün hâkim olduğunu görebiliyoruz. Nitekim "alma ve kabul etme safhası" olarak isimlendirilen dönemde başka kültürlerle ait eserler ve uygulamalar cesaretli bir şekilde alınmış ve kısa bir süre sonra özümsemiştir. Aslında özümsemiş her yeni eser ve uygulama belirli bir eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Daha açık bir ifadeyle Müslümanlar ötekiyle karşılaştıklarında toptan bir reddiyecilik veya olduğu gibi alıp kabul etmek yerine kendilerine özgü bakış açısıyla bir değerlendirme yaparak karar vermişlerdir. Bu değerlendirme özelliğini eleştirel düşünme yeteneği şeklinde ifade etmek mümkündür. Nitekim İslâm ilim geleneğinde seviyeli eleştirinin, şüphenin ve sorgulamanın var olduğunu, ancak zemmetmenin/kötülemenin pek bulunmadığını söyleyen ünlü ilimler tarihçisi, "Elli şüphe bir yakinden evlâdır" sözünün İslâm uygarlığına ait olduğunu belirtmektedir (Kenan, 2003: 75).

Sezgin Müslümanların bu konudaki tutumunu şu şekilde tasvir etmektedir: "Hakikat aşkına diyoruz ki, Müslüman ilim adamları, seleflerinden ilim aldılar, onlardan istifade ettiler.(...) Fakat bu sözden, Müslümanların, seleflerini mutlak manada tenkit etmediklerini ve kadim âlimleri yargılama gücüne sahip olmadıklarını anlamamalıyız. Tam tersine onlar, bu ilimlerle meşgul olmaya başladıkları çok erken tarihlerde seleflerini kritik etmeye başlamışlardır.(...) Bu hususta en az şunu söyleyebiliriz ki, bu daha çok ahlaki bir üslupla yapılan tenkit idi ve bunu yapanlar da, ilimlerin gelişme prensibinin apaçıklığını (sarahat) bilen kimselerdi (Sezgin, 2008: 145)." Bugün yapılması gereken, eleştirel düşünmenin önündeki zihinsel ve duygusal engelleri kaldırmanın yanı sıra bizim geleneğimizde tenkit uygulamasına dair zengin birikimi yeni kuşaklara tanıtmaktır. Böylece belki de çokça ihtiyaç hissettiğimiz "eleştiri ahlakı" konusunda da bir bakış açısı oluşturabiliriz.

Bütün bilim alanlarında üretim yapabilmek ve "kendi ayakları üzerinde durabilmek" için eleştirel düşünme yeteneğine sahip olmak gerekir. Nitekim çağdaş eğitim sisteminde eleştirel düşünme yetkinliğini oluşturmak, temel bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. (Seferoğlu & Akbıyık, 2006: 193).

Tarihe ışık tutan eserleri üreten zihnin eğitildiği iklimin kodlarını çözmek, özlemine duyduğumuz üretken zihinlere tekrar kavuşmamızı sağlayacak bir eğitim sistemi kurmada bizlere ışık tutacaktır. Düne dair tespitler ışığında bugüne ve yarına dair neler yapmamız gerektiğini kararlaştırmak daha doğru olacaktır. Sezgin'in bilim tarihine ve bu kapsamda Müslümanların ürettikleri eserlere dair tespitlerinin satır aralarında üretkenliği besleyen ilmi atmosfere ve eleştiri kültürüne ilişkin önemli tespitler yer almaktadır.

Bu çalışmada öncelikle eleştiri kültürünün beslendiği eleştirel düşünme kavramı üzerinde kısaca durulduktan sonra İslam düşünce geleneğinde eleştiri kültürünü besleyen temel dinamikler Sezgin'in tespitleri ışığında tahlil edilecektir.

2. Eleştirel Düşünme Kavramı

Nitelikli bir düşünme biçimi olarak değerlendirilen eleştirel düşünme kavramının tanımı hakkında oldukça zengin bir literatürün oluştuğunu söylemek mümkündür.

Gündoğdu'nun şu tanımı eleştirel düşünmenin kavramsal çerçevesini ortaya koyacak mahiyettedir: "Eleştirel düşünme açıklık-seçiklik, tutarlılık, mantıklılık, şüphecilik ve doğru akıl yürütme gibi bazı ölçüt ve yöntemleri esas alarak; (2) doğru olmayan düşünme biçimlerini tanıyan, kanıtlara ve sonuçlara önem veren araştırma temelli daha derin bir düşünme eğilimi, tutumu ve becerisi sergileyen, (3) böylelikle de sadece herhangi bir sonuca değil ama tutarlı, makul sonuçlara ve yargılara ulaşmayı amaçlayan, (4) hem problem çözme hem de problem görme kapasitesi sayesinde, (5) kendi düşünme sürecini sürekli denetim altında tutarak değişmeye ve kendi kendini düzeltmeye açık olan bir düşünmedir (Gündoğdu, 2012: 44)."

Eleştirel düşünmenin dinamikleriyle ilgili yapılan analitik çalışmalarda bu yetkinliğin duyuşsal ve bilişsel boyutlarına işaret edilmektedir. Örneğin Amerika ve Kanada'dan sosyal bilimler, insan bilimleri ve fen bilimlerinden 46 uzmanın katılımıyla eleştirel düşünmeyle ilgili gerçekleştirilen bir

çalışmanın sonucunda şu hususların altı çizilmiştir (Aktaran: Ev, 2014:427): Duyuşsal alanda, bağımsız düşünme, ben-merkezli anlayışı fark etme, adil düşünme, farklı görüşlere saygı gösterme, duygu ve düşünce arasındaki ilişkiyi anlama, peşin hükümlü olmama, yargıyı geciktirme, sorgulama cesareti geliştirme, iyi niyetli ve dürüst düşünme, düşünme azmi geliştirme ve düşünme becerisine güven duymaktır (The Delphi Report, 1990: 11).

Yine aynı uzmanlara göre eleştirel düşünmenin bilişsel becerileri ve bunların alt becerileri de şu şekilde sıralanmaktadır: “Çıkarım: bulguları sorgulama, alternatifleri tahmin etme, sonuçları çıkartma; analiz: fikirleri inceleme, sorgulama; argümanları tanımlama, argümanları analiz etme; açıklama: sonuçları belirleme, prosedürleri savunma, argümanları sunma; bağımsız olarak düzenleme: bağımsız olarak denetleme, bağımsız olarak doğrulama; yorumlama: sınıflandırma, önemini çözümlenme, anlamını açıklama; değerlendirme: iddiaları değerlendirme, argümanları değerlendirmektir (The Delphi Report, 1990: 13).”

Kavramsal çerçeveyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra eleştirel düşünmeyi gölgeleyen bazı ontolojik ve epistemolojik engellere de değinmekte yarar vardır. Gündoğdu'nun tespitlerine göre eleştirel düşünmenin önündeki engelleri şöylece sıralayabiliriz: Benmerkezci düşünme biçimi, eleştirisinin negatif bir faaliyet olduğunu düşünmek, kendi akıl yürütme yeteneğimize duyduğumuz aşırı güven, bir alanın otoritelerini eleştirmeye karşı gönülsüz olmak, duygusal kısıtlamalar (Gündoğdu, 2012: 46-48).

Eleştirel düşünme kavramı çerçevesinde işaret edilen temel beceriler ve yetkinlikleri eleştiri kültürünü besleyen temel dinamikler olarak değerlendirebiliriz. Bu kapsamda İslam düşünce geleneğinde eleştiri kültürünün gelişmesinde de benzer hususların öne çıktığını ve Müslümanların üretkenlik dönemlerinin bu ilişkinin somut bir uygulaması olduğunu söyleyebiliriz.

3. Sezgin'in Tespitleri Işığında Eleştiri Kültürünü Besleyen Temel Dinamikler

Sezgin'in tespitlerine yakından bakıldığında Müslümanları üretken kılan eleştiri kültürünü besleyen çok önemli bazı dinamiklerin öne çıktığı görülmektedir. Bu dinamikler eleştiri kültürünün nasıl bir atmosferde gelişebileceğini ortaya koyan tecrübe edilmiş ilkelerdir. Bu ilkeleri yine Sezgin'in çarpıcı ifadeleri eşliğinde birkaç başlık altında sıralamak mümkündür.

3.1. Özgüven

Kendimizi ve başkalarını eleştirebilmek için belirli düzeyde bir özgüvene sahip olmamız gerekir. Zira eleştirmek demek yüzleşmek demektir. Doğrularınızı savunabilmek ve yanlışlarınızdan da vazgeçebilmek için sizi ayakta tutacak bir öz güce ihtiyacınız vardır. Özgüven, temelde bireyin kendisine yönelik olumlu duygular geliştirme sonucu kendisini iyi hissetmesidir. Bu iyi hissetme durumuna bağlı olarak kişinin kendisiyle ve bütün çevresiyle olumlu ilişkiler kurması, barışık olması demektir (Akagündüz, 2006). Özgüven aslında genel ve süreklilik arz eden bir kişilik özelliğidir. Arzı bir tutum veya bireysel durumlara göre

ortaya çıkan özel bir tavır değildir (Pervin & John, 2001). Çocukluktan itibaren çevresel etkileşime bağlı olarak şekillenen bu özelliğin oluşumunda yetişkinlerin (ebeveyn, öğretmen, yönetici vs.) yaklaşımı belirleyicidir. Bu konunun psikolojik yönleri kadar sosyolojik ve kültürel boyutları da önemlidir. Özellikle eğitim sürecinde çocuklarımızı cesaretlendirici bir anlayışla yetiştirirsek bu özellik gelişecektir. Yetişen neslin kendisine, kültürüne, geleneğine ve tarihine yönelik olumlu düşünceler taşıması özgüvenin temel taşıdır. Müslümanların üretkenlik dönemlerine baktığımızda bu özgüveni rahatlıkla görebiliyoruz.

Sezgin bu konuda şu tespiti yapmaktadır: “Müslümanlar ecnebi hocalardan öğrendiler, onlarla birlikte çalıştılar, komplekse kapılmadılar, aşağılık duygusu hissetmediler. Bu çok mühim... Yani Müslümanlarda aşağılık duygusu yoktu! Bilgiyi Aristo'dan alınca Aristo'yu düşman görmediler. Ondan “Büyük üstat” diye bahsettiler. Bu tavır bilimin yolunu açtı (Turan, 2010).”

Sezgin'e göre bilimin yolunu açan bu yaklaşım günümüzde de Müslümanların ufku açacak yegâne yoldur: “Ben şu neticeye vardım: Müslümanlar M. 7. yüzyıldan itibaren bilimleri Yunanlılardan, Hintlilerden aldılar. Müslümanların bir meziyeti vardı. O alışlarında Hıristiyan olsun, Yahudi olsun, ne olursa olsun insanları hoca olarak kabul ettiler. Müslümanlar onlardan süratli bir şekilde öğrendiler. İki yüzyıl sonra Müslümanlar bu ilk merhaleyi, yani başkalarından almayı geride bırakarak yaratıcı olmaya başladılar. Hatta Müslümanlar onlardan bilgiyi alırken, hocalarının faziletlerini hiçbir zaman unutmadılar, onu söyleyeyim. Müslümanlar evvela yaratıcı oldular. Bu 800 yıl sürdü. Miladi 850 yılından itibaren, 16. Yüzyılın sonuna kadar Müslümanlar ilimde mütemadiyen yeni şeyler keşfettiler, yeni ilimler kurdular, eski ilimleri geliştirdiler ve ilerde kurulacak bazı bilimlerin temellerini attılar. Bugün Avrupa'daki bilimler, İslam bilimlerinin bir başka coğrafyada, değişik tarihi şartlar içerisindeki devamından ibarettir, diye tanımlıyorum. Ama bugünkü Avrupa'da, Batı'da gelişeni yabancı bulmuyorum. Bizim akrabalarımızın geliştirdiği safha olarak kabul ediyorum. Oradaki bilgiyi yabancı bulmadığım için bende bir aşağılık duygusu da yok onlara karşı (Turan, 2010).”

Sezgin'in bu konudaki temel beklentisi şudur: “Ben burada ilk önce hocalara seslenmek istiyorum. Talebeleri aşağılık duygusundan kurtarmaya çalışsınlar. Türk milletini aşağılık duygusu bir kanser gibi kemiriyor. Tabii ki Batı medeniyetine karşı böbürlenmeyi de kastetmiyorum. Bizim Türklere böyle bir şey var. Müslümanlar bakıyorlar ki Avrupalılar teknolojiye bizden ileri. Mesela Avrupalıların ellerindeki topu görüyorlar ama Avrupalıların o topu bizden aldıklarını bilmiyorlar. Pusulayı görüyorlar ama onların pusulayı bizden aldıklarını bilmiyorlar! Bunları gördükçe aşağılık duygusu gelişiyo (Turan, 2010).”

Ancak Sezgin'in bu konuda ciddi bir uyarısı vardır: “Fakat yanlış biçimde üstünlük duygusuna da kapılmamak gerekir. Sadece ‘biz bu kadar üstünmüştük’ deyip sonra da bir kenara oturmaları, benim hedefim değil. Bütün mesele müthiş bir şekilde gelişen ve 800 yıl insan akıl tarihinde büyük bir rol oynayan bir medeniyetin mensubu olan insanların, bütün bunların nasıl olduğunu düşünmesi, bu medeniyeti geliştiren insan tiplerini tanımasıdır (Turan, 2010).” Geçmişin başarısıyla övünüp kendi üzerine düşenleri yapma

hususundaki tembellik bugünün Müslümanlarının önemli bir sorunudur.

3.2. Yaratıcılık

Sezgin'in İslam düşünce geleneğinin seyrini anlatırken kullandığı anahtar kavramlardan biri de yaratıcılıktır. Ona göre, Müslümanların birçok alanda özgün eserler üretmeye başladıkları safha yaratıcılık evresidir. Cabir, İbn'ul-Heyssem ve Bîrûnî gibi düşünürlerin çeşitli konulardaki özgün ve yaratıcı fikirlerinden örnekler veren Sezgin, bu düşüncelerin ve şahısların ortaya çıkışının tesadüfen olmadığını, uygun çevre ve hazırlanmış şartlarda oluştuğunu ifade etmektedir (Sezgin, 2002: 299). Günümüzde eğitimin temel kazanımlarından birisi olarak belirlenen bu özellik, en genel ifadeyle "problem çözme becerisi" olarak tanımlanmaktadır. Bu yetkinlik kısaca şu şekilde tanımlanmaktadır: "Problemlerin veya bilgedeki boşlukların hissedilmesi, düşünce veya hipotezlerin oluşturulması, hipotezlerin sınanması, geliştirilmesi ve verilerin iletilmesidir (Rıza, 1999)."

Aslında bu beceri eğitim yoluyla sonradan kazanılan bir özelliktir. İçinde doğup büyüdüğümüz sosyal ve kültürel çevrenin bu konuda büyük bir etkisi vardır. İslam düşünce geleneğini bu açıdan değerlendirdiğimizde, her alanda özgün eserlerin üretildiği, dünyaya yön verecek buluşların yapıldığı 16. Asra kadar olan dönemde her açıdan yaratıcılığı besleyen bir sosyal ve kültürel atmosferin olduğu görülmektedir. Yaratıcılığı törpüleyen zihniyetlerin İslam toplumuna hâkim olmaya başladığı sonraki çağlarda ise her türlü üretkenliğin durduğunu görebiliyoruz. Dolayısıyla bugünden yarına yapılması gereken en önemli eğitimsel faaliyet, yeniden yaratıcılık özelliğini geliştirecek bir atmosfer oluşturmak olacaktır. Nitekim Sezgin bu ihtiyacı şu ifadelerle dile getirmektedir:

"En büyük noksanımız, 'yaratıcılık' özelliğimizi kaybetmiş olmamızdır. Yaratıcılığımızı kaybediyoruz ve sonra bu yeteneğimizi geliştirmek yerine, mütemediyen başkalarından körü körüne bir şeyler almakla yetiniyoruz. Ben başkalarından, yabancılardan alınmasının düşmanı değilim. Bilakis alınmasının zaruretine inanıyorum. Fakat aşağılık duygusuna kapılmadan ve şuurlu bir şekilde, bu almanın mahiyetini bilerek almalyız. (Sezgin, 2008)."

Geçmişte ve günümüzde yaratıcılığını kaybeden zihinlerin, bu tembelliklerini, geçmişi ve mevcut durumlarını kutsayarak, eleştirel düşünceleri mahkûm ederek haklı göstermeye çalıştıklarını görebiliyoruz. Ancak bu yaklaşımların kısa bir süre içerisinde eldeki birikimlerin berhava olmasına yol açtığına da tarih şahitlik etmektedir.

3.3. Tekâmül Düşüncesi

Müslümanların geçmişte başarılı olmalarını sağlayan önemli bir özellik de tekâmül düşüncesidir. Sezgin bu durumu şu şekilde izah etmektedir: "Bu 'tekâmül kanunu' çok mühim. Bakın size bir hadisten bahsettim: (İki günü birbirine denk olan zarardadır) şeklinde. Tekâmül kanunu işte bu! Böyle bir anlayışı öngören dinle başlayan bir medeniyet, tabii ki bu hususta takip edilmesi gereken yolu da döşüyor. İslam âlimlerinin tekâmül kanununu veciz şekilde gösteren sözleri vardır. Mesela, İbni Rüşd diyor ki: 'Biz bugün birçok şeyi bilemiyoruz. Ama bu demek değildir ki böyle kalacak. Gelecekte yeni imkânlar ortaya çıkacak ve

bizim çözemediğimiz problemler çözüme kavuşacaktır' (Turan, 2010)."

Eleştiri kültürünün en önemli dinamikleri arasında saymamız gereken tekâmül düşüncesi, eğitimle geliştirilebilecek bir yetkinliktir. Özellikle yetişkinlerin ve herhangi bir alanda otorite olanların genç kuşaklara bu konuda cesaret vermesi gerekir. İdeolojik saplantılar, anakronik tutumlar, geçmişin kutsanması ve özgüven eksikliği gibi eğilimler tekâmül düşüncesinin önündeki en önemli engellerdir. Olanla yetinmek tekâmülün önündeki en büyük engeldir. Yetişen nesli bu tür zihinsel ve duygusal engellere mahkûm etmediğimiz takdirde tekâmül düşüncesi kendi yatağında oluşup gelişecektir. Ancak Sezgin'in tekâmül düşüncesi bir medeniyetin kendi köklerine bağlı kalarak gelişmesini ve yeniliklere yelken açmasını ifade etmektedir. Bu özelliğinden dolayı tekâmül prensibini modernizmin temel bir kabulü sayılan ilerlemecilikten ayırmak gerekir. Zira ilerlemecilikte gelenek karşıtlığı temel hareket noktasıdır (Armağan, 1990: 228). Oysa Sezgin'in temel yaklaşımında geleneğin inkârı değil, kök değerlere bağlı kalarak ilerlemek esas alınmaktadır.

3.4. Faydacılıktan Uzak İlmi Hassasiyet

Sezgin'e göre Müslümanların bütün bilim alanlarındaki uğraşlarında temel saik, kısa vadeli dünyevi menfaatler elde etmek olmamıştır. Kimyadan coğrafyaya, tıptan felsefeye varıncaya dek her bir alanda ter dökken Müslümanlar, bu çabayı adeta bir ibadet aşkıyla yapmışlardır. Ona göre İslam'ın erken döneminde Müslümanlar güçlü bir bilgi susamışlığıyla doluydular; böylelikle öğrenmeye tutkun ve yabancı unsurları almaya hazır haldeydiler (Sezgin, 2008: 1: 169).

Müslümanların ilme ve öğrenmeye yönelik bu yüksek ilgisinin yansımalarını müellif şu şekilde tasvir etmektedir: "Daha 1.H./7. M. yüzyılda camilerde umuma açık ders faaliyeti başladı. 2./8.yüzyılda önemli filologlar, edebiyatçılar ve tarihçiler büyük camilerde kendi eğitim kürsülerine (üstüvane) [sütun] sahiptiler. Bu eğitim-öğretimde derslerin ve tartışmaların nasıl olduğuna ilişkin bize ulaşan haberler yüksek bir akademik stile tanıklık etmektedirler. Bu büyük camiler, 5./11.yüzyılda devlet üniversiteleri kurulana kadar kendiliklerinden ilk üniversitelere dönüşmüşlerdi (Sezgin, 2008: 169-170)." Nitekim İslam eğitim tarihiyle ilgili kaynaklar, camilerin ilim halkalarıyla dolup taşıdığını anlatmaktadır. Hatta bir süre sonra camilerin ve mescitlerin yeterli gelmeyişi üzerine medreselerin inşa edildiği, ilgili kaynaklarda aktarılmaktadır (Çelebi, 1998). Yediden yetmişe toplumun bütün kesimlerinin adeta bir seferberlik ruhuyla ve ibadet aşkıyla okumalar yaptığı bir zeminde eleştiri kültürü kendiliğinden gelişip serpilecektir.

Sezgin bu konuda Fransız araştırmacı Roshental'ın şu tespitini paylaşmaktadır: "Belki de, kapsamı hızla genişleyen çeviri faaliyetlerini temellendirmek için, Müslümanlara tıp, simya ve pozitif bilimlerle tanışmayı cazip gösteren ne pratik faydacılık, ne de felsefi- teolojik sorunlarla uğraşmalarına sebep olan teorik faydacılık yeterli olabilirdi. Eğer Muhammed'in dini, ta başlangıçtan itibaren bilimin rolünü dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı... 'Bilim' İslam'da böylesine merkezî bir konuma yerleştirilmiş, hatta neredeyse dinî bir saygı görmüş olmasaydı, muhtemelen çeviri

faaliyeti, olduğundan daha az bilimsel, daha az sürükleyici ve daha çok yaşamak için pek zaruri olanı almaya -gerçekte bilinenden farklı bir şekilde- sınırlanmış olarak kalırdı (Sezgin, 2008: 1: 5).”

Bu ifadeler, Müslümanların bilgiyle olan ilişkisini besleyen dini temele işaret etmektedir. Dolayısıyla bilimin herhangi bir alanıyla uğraşan bir Müslüman bu işi dünyevi bir beklentinin ötesinde uhrevi bir heyecanla yapmaktadır. Bu heyecanı faydacı değerlerle tanımlamak pek mümkün değildir.

3.5. Teori ve Uygulama Bütünlüğü

Eğitime konu edilen teorik içeriğin öğrenci açısından anlamlı olabilmesi için uygulanabilir olması ne kadar gerekliyse, uygulamadaki her türlü etkinliğin de teorik bir derinlikten besleniyor olması gerekir. Aksi halde yüzeysellik sorunuyla karşılaşmak mukadder olacaktır. Sezgin’in bu konudaki mülâhazası şu şekildedir: “Birçok âlime göre Müslümanlarda bir tecrübe, bir de teori var. Müslümanlara göre ne tecrübe ne de teori tek başına kâfidir. Tecrübe, eğer kendisinden evvel bir teori tarafından desteklenmiyorsa ilmi hiçbir neticeye ulaştıramaz. Bu sadece bir bocalama ve uğraşmadan ibaret kalır, ilmin konusu olamaz. Bunu bir kitapta şöyle tanımlarlar: Tecrübeyle teori, bir atın üzerindeki heybe gibidir. Birbirine denk olması lâzımdır. Biri diğerinden ağır basarsa atın sırtından düşebilir (Turan, 2010).” Bu cümlelerde iki şeyin altı çizilmektedir. Birinci husus, her düşünce sisteminin beslendiği kendisine özgü bir felsefesinin var olması ve müntesiplerince benimsenmiş olmasıdır. Diğer önemli husus ise ele alınan meselelerin pratik bir karşılığının olmasıdır. Birbirini besleyen uygulama ve teori bütünlüğü eleştiri kültürünün de önemli bir kaynağıdır. Müslümanların bilimsel üretim konusundaki sabırlı ve uzun soluklu çalışmalarına işaret eden Sezgin bu konuda “uzun süreli gözetleme prensibi”ne dikkatlerimizi çekmektedir. Sezgin örnek olarak uzay bilimi konusunda bu günümüze ışık tutan çalışmalar ortaya koyan Müslümanların 10. Yüzyılda astronomi alanında çok ilerlediklerini, dünyanın eğiminin artıp azaldığını, dünya ile güneş arasındaki mesafenin en uzak noktasının bir yılda yerinin değiştiğini fark ettiklerini belirtmektedir. Şüphesiz bu bilgiler uzun süreli ve sistematik gözlemlere dayanmaktadır. Sezgin’e göre Müslümanlar bu neticelere, Tahrân in Rey şehrinde kurdukları Rasathanede yaptıkları otuz yıl süren gözetlemelerden sonra ulaşımlardır (Sezgin, 2008: 26).

Astronomi konusundaki bu örnek uygulamadan da anlıyoruz ki, Müslümanlar her hangi bir konuda teori geliştirirken aceleyle hüküm vermek yerine uzun soluklu inceleme ve araştırma yolunu tercih etmişlerdir. Bu yaklaşımı eleştirel düşüncenin temel bir dinamiği olarak kabul etmek gerekir.

3.6. Bilimde Evrensellik Düşüncesi

Müslümanların bilimde hiç kimseyi ötekileştirmeden başkalarının birikiminden istifade ettiklerine dikkatimizi çeken Sezgin, ilk dönem Müslümanların bu konudaki yaklaşımını şu şekilde özetlemektedir: “Diğer dinlerin kültür taşıyıcılarına karşı, memleketlerinin fethedilmesi sonrasında Müslümanlar tarafından iyi davranıldı, onlara değer verildi ve yeni topluma katılmaları sağlandı (Sezgin, 2008: 1: 169).” Sezgin’in ifadesiyle Müslümanların bilim tarihindeki

ilerleyişini sağlayan bu anlayışı yetişen neslimize kazandırmamız gerekir.

İnsanlığın bugün sahip olduğu bilimsel birikimin oluşmasında dünden bugüne çok farklı medeniyetlerin ve kültürlerin kendi çapında katkıları olmuştur. Günümüzde özellikle Batı dünyasında adeta, tarihi, Batıyla başlatma anlayışı gibi yaklaşımlar hem adilane değildir hem de insanların kafasında başkalarını ötekileştirme düşüncesi doğurmaktadır. Bu yanlış algıya dikkatlerimizi çeken Sezgin’e göre doğru bakış şu şekilde tasvir edilmektedir: “Ben bilimlerin tekâmül kanununu, bir nehre benzetiyorum. Çok uzun zamandır kafamda böyle bir tasavvur var. Nehir küçük kaynaklardan çıkıyor, yavaş yavaş çoğalıyor, bir eğimden aşağı süratle akıyor. Ovaya doğru hızla akıyor ve ovada hem genişliyor hem de sürati azalıyor. Sonra bir daha toplanıyor ve yeniden hız kazanıyor ve bu şekilde sürüp gidiyor. Bilimler, farklı insanların elinden geçerek, farklı kültür dünyalarından geçerek yavaş yavaş gelişiyor. Ve bugünkü haline geliyor. Ben böyle tahayyül ediyorum (Turan, 2010).”

Sezgin’e göre bütün alanlardaki bilimsel gelişmeler birbirini takip eden halkalar şeklinde gerçekleşmektedir. Şu anda sahip olunan birikimin meydana gelmesinde tarihi süreç içerisinde her medeniyet kendi çapında bir katkıda bulunmuştur. Müellif bu görüşünü, Joseph-Toussaint Reinaud’un (1795-1867) şu veciz ifadesiyle özetlemektedir: “Rastlantı, tekniklerin ve sanatların ilerlemesinde çok büyük bir rol oynamaz. İnsanlık bütün keşiflerinde istikrarlı bir şekilde ileriye doğru, birdenbire bir sıçrayışla değil, adım adım hareket eder. Her zaman aynı hızla ilerlemez, fakat hareket süregendir. İnsan icat etmez, sonuçlar çıkarır. Mesela insan bilgisinin bir alanını ele alalım: Bu alanın tarihi, yani ilerleme tarihi, aralıksız bir zincir oluşturur. Olgular tarihi bize bu zincirin parçalarını verir ve bizim görevimiz, kaybolan halkaları her bir parçayı bir diğerine eklemek için yeniden bulmaktır (Sezgin, 2008: 1: 13).”

Bilimin birçok alanında üretimler yapan Müslümanların başka kültürlerle ait verilerle karşılaştıklarında genellikle yukarıda özetlenen şekilde davrandıklarını, verili olanı göz ardı etmeden yeni üretimler yaptıklarını görüyoruz.

3.7. Ahlak ve Çalışma Azmi

Sezgin’in bu konuda işaret ettiği hususlar aslında Müslümanların birçok alanda yaşadığı problemlerin de ilacı gibi durmaktadır: “Şimdi düşününüz; siz bir dinin mensubusunuz ve o dinin peygamberi ne diyor: İki günü birbirine eşit olan insan zarardadır. Bunu Müslümanlar kâfi derecede göz önüne almadılar. İnsanların dikkatini buna çekmediler. Demek ki İslam dini sizden her gün yeni bir şey istiyor. Yani bu soruyu her Müslüman’ın kendisine sorması lâzım. Nasıl ki, bir tüccar, (Bugün kazancım ne oldu?) diye her gün kendisine sorarsa bizim gibi bilimle uğraşanlar, hayır yapmak isteyen insanlar da kendine her zaman (Bugün ne öğrendin bugün yeni bir hayır işledin mi?) diye sormalıdır. İnsanlar zamanlarının çok kısa olduğunu unutuyorlar. Allah’ın kendilerine bir lütuf olarak verdiği bu zamanı faydalı olarak doldurma vecibesinin şuurunda değiller.

Okuma da yok. Türkler okumuyorlar maalesef. Önce ilkokuldaki hocalara öğretmeliyiz. Onları eğitecek sosyologlarımız, pedagoglarımız olmalı. Okumanın şart olduğunu öğretecekler onlara. Bana kalırsa camide vaaz

eden din adamlarımızın müfredatına namaz, oruç kadar insan hayatına, cemiyet hayatına etki eden unsurları da dâhil etmek gerekir. Din adamı televizyonlarda, camilerde mütemediyen bu tip problemlerin, ahlak ve zaman problemlerinin üzerinde durmalı.

Ama şimdi memleketimde bir ahlaki gerilik görüyorum. Kusura bakmayın bunu söylemek zorundayım! İnsanlar şimdi daha çok yalan söylüyor, iftira ediyor. Hâlbuki İslam dini iftira etmeyi büyük günah olarak ilan ediyor. Müslüman iftira ederken, yalan söylerken İslam'ın bu aslı prensibini unutuyor. İnsanlar vefasız. İnsanlar takdir etmiyor, insanlar kendilerinden değil de hep başkalarından bekliyorlar ve materyalist oluyorlar. Bugün Türkler, genelde de Müslümanlar maddeye çok yönelmişler. Maddeyi tamamen inkâr etsinler demiyorum ama öncelik veriyorlar. Maddenin peşinde koşuyorlar, ona ulaşmak için birçok ahlaki prensipleri feda ediyorlar. Bir şey daha söyleyeyim; Türklerde ara haber yok. Mesela birisinden bir şey istiyorsunuz, o size hakikaten hüsnü niyetle o işi yapacağını söylüyor ve bekletiyor. İhtiyaç sahibini düşünmüyor. Öbür bekleyen kişi ise, işi olsun olmasın bir haber bekliyor ama diğeri bunun farkında değil (Turan, 2010).” Zamanının büyük bir kısmını kütüphanelerde geçiren Fuat hocanın toplumsal yaşamımıza ilişkin tespitleri onun toplumsal gidişatı da çok iyi bir şekilde okuduğunu ortaya koymaktadır. Belki bu tespitlerin eleştiri kültürüyle doğrudan bir ilişkisi yokmuş gibi düşünülebilir. Ancak olanla yetinme tembelliğinin eleştiri kültürünün önünde önemli bir engel olduğunu kabul etmek gerekir.

3.8. Öğretmen-Öğrenci İletişimi

Sezgin'e göre Müslümanların bilim sahasında ilerlemelerini sağlayan temel etkenlerden biri de hocalarla öğrencileri arasındaki sıcak ilişkidir. Müellifin bu konudaki analizi şu şekildedir: “Daha birinci yüzyıldan itibaren İslam toplumunda, Avrupa'nın Ortaçağ'da ve sonrasında malumu olmayan, eşi görülmedik, verimli bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gelişti. Öğrenciler sadece kitaplardan değil, bunun yanı sıra doğrudan doğruya hocalar tarafından verilen dersler yoluyla bilgiler edindiler. Bu, öğrenme eylemini kolaylaştırıyor, böylece güvenilir bir bilginin garantisini oluyordu (Sezgin, 2008: 1: 161).” Bilimsel gelişmede hoca faktörüne her vesileyle dikkatlerimizi çeken Sezgin, kendisiyle yapılan diğer bir mülakatta şöyle söylemektedir: “Kitapları takip etmek, araştırmaların izini sürmek; özellikle uygun bir hoca bulmak... Bunların hepsi olmazsa olmaz. İslâm ilimlerinin en büyük, en yapıcı unsurlarından biri şuydu: Müslümanlar, ilimleri hocalardan öğreniyorlardı. Hoca vazgeçilmez bir vasıtaydı (Fazlıoğlu, 2004)”

Gelişen onca eğitim teknolojisine rağmen bilgiyi ve tavrı bir hocadan almanın ne kadar önemli olduğunu hepimiz biliyoruz. Bizim geleneğimizde ilmi bir fem-i muhsinden öğrenmeye hep önem verilmiştir. Öyle ki herhangi bir alanda yetkin sayılabilmemiz için bizzat o alanın hocasının elinden icazetname adındaki belgeyi almanız gerekiyordu. Geleneksel eğitim sistemimizde bu belge herhangi bir kurum adına değil bizzat hoca adına verilirdi. Hoca ve öğrenci iletişiminin böylesine sıkı olduğu eğitim sisteminde öğrenci sadece bir alanın uzmanı olmakla kalmıyor aynı zamanda bilimsel tutum, ilmi ciddiyet ve saygınlık gibi konularda hocasından belli bir tavır eğitimi de almış oluyordu. Aslında Fuat Sezgin'in kendi talebelik hayatı bunun çarpıcı bir

örneğidir. Zira onun hayat hikâyesinden anlıyoruz ki kendisi çalışma ahlakını, büyük ölçüde beraber çalıştığı hocalarından öğrenmiştir. Sezgin'e göre “hocalardan öğrenme yöntemi” İslam bilim tarihi yazımı açısından da oldukça önemlidir. Çünkü bu yöntem sayesinde intihal sorununun önüne geçilmiştir. Kaynaklarını zikrederek bilim yapma alışkanlığı sayesinde üretilmiş olan her türlü bilginin ve eserin sahibinin hakkı korunmuştur (Fazlıoğlu, 2004: 367; Yıldız, 2020: 43).

3.9. Tekelci Olmayan İlim Anlayışı

Müslümanların bilimsel sahada ilerleme kaydettiği dönemlere bakıldığında, herhangi bir ilim sahasında siyasi ya da dinî bir tekelleşmeye rastlanmaz. Müslümanların ne bilimsel ne de dinî anlamda bir kiliselerinin olmayışı bu sahalardaki üretkenliğin temel sebeplerinden biridir. Sezgin bu imkâna şu şekilde dikkatlerimizi çekmektedir: “Doğa bilimleri, felsefe, filoloji ve edebiyat başlangıçtan beri, teolojik değil, dünyevi bir anlayışla yapıldı ve sürdürüldü. Bilimlerle uğraşmak, sadece din adamları sınıfının imtiyazı değildi, bütün meslek gruplarına açıktı. Bu yüzdendir ki biyografik ve bibliyografik eserlerde Arap-İslam kültür dairesinin çoğu bilim adamının baş adları meslek nitelemeleridir; terzi, ekmekçi, marangoz, demirci, deve sürücüsü ve saatçi gibi. Bu şuuru yansıtan yeni din, bilimleri engellemediği gibi üstelik teşvik etti (Sezgin Fuat, 2008).”

İslam'ın bütün Müslümanları okumaya, araştırmaya ve adeta birer hikmet avcısı olmaya teşvik eden yaklaşımının bu konudaki etkisini hatırlatmakta fayda vardır. Nitekim Sezgin'in bu husustaki tespiti şu şekildedir: “Sık sık, genelde dinin, özelde ise ortodoksinin, teolojinin veya tasavvufun bilime zarar verici etkisinden bahsetmek haksız bir davranıştır. Bu tür düşüncelerde, Arap-İslam bilimlerinin bilinen gelişiminin yüzlerce yıl boyunca sürekli ilerlediği ve yaratıcılığın 16. yüzyıla kadar gevşemediği göz ardı edilmektedir. Bunun tam aksine, Aristoteles yüzlerce yıl ilk üstad (el-muallim el-evvel) olarak isimlendirilirken ve Arşimed, Galen, Apollonios gibi büyük Yunan bilginlerin isimleri saygı ifade eden sıfatlarla donatıldığında (el-fâdil gibi) teoloji yönünden hiçbir reaksiyon gösterilmediğinin hatırlatılması gerekir. Elbette bu durum, bu saygının herhangi bir kimseyi, Yunan üstatlarını eleştirmekten alıkoyduğu anlamında alınmamalıdır. Eleştiri her hâlükârda olmuştur, fakat belirli bir eleştiri etiği içinde. Eleştiri adaletsiz, ölçsüz veya keyfi olamazdı (Sezgin Fuat, 2008).”

Özellikle Aydınlanma felsefesiyle birlikte başlayan “Din-Bilim çatışması” algısı ne yazık ki bütün dünyada olduğu gibi Müslümanları da etkiledi ve bütüncül bakıştan uzaklaştırdı. Oysa biz biliyoruz ki, İslam düşünce geleneğinde bütün bilim alanları çalışılmaya değerdir ve hiçbir alan kimsenin tekelinde de değildir. Bu kuşatıcı anlayışı çocuklarımıza yeniden kazandırmak gerekmektedir.

4.Sonuç

Eleştiri kültürü, belirli bir anlayışın uzun süre işlenmesi ve içselleştirilmesiyle oluşabilen bir kazanımdır. Be özellikle insanlara öğrenmenin ve özgün üretimler yapmanın yollarını açar. Bilim tarihçisi Fuat Sezgin'in İslam bilim tarihine ilişkin tespitleri sadece Müslümanların ürettiği eserlerin bilgisini vermekle kalmıyor, aynı zamanda bu eserlerin üretimine götüren süreçler hakkında da bizlere öğretici

bilgiler vermektedir. Sezgin'in çalışmalarında, bilimin her alanında eserler üreten Müslümanların eleştirel bir anlayışla ilk günden itibaren nasıl bir bilimsel çaba içerisine girdiklerine ve farklı bilgi kaynaklarıyla karşılaştıklarında onlardan ne şekilde istifade ettiklerine dair önemli bilgiler yer almaktadır.

Miladi 7. Yüzyılda başlayıp 16. Yüzyılın sonuna kadar devam eden bu "altın dönem" in eleştirisi kültürünün bir uygulaması olarak irdelenmesi gerekir. Felsefeden, astronomiye, tıptan coğrafyaya, matematikten, kimyaya varıncaya kadar her alanda müstesna eserler üreten bu medeniyetin doğup geliştiği düşünsel iklimi çözümlenmeden bu tarihi tecrübeden yeterince istifade edilemez. Sezgin'in tespitlerinin satır aralarında buna dair çok önemli bilgiler yer almaktadır. Eleştirisi kültürünün nasıl bir iklimde gelişebileceğini anlamak açısından bu tespitler bizler için yol göstericidir.

Söz konusu tespitler ışığında anlıyoruz ki, her şeyden önce Müslümanları üretken kılan ve onların bilim tarihindeki ilerleyişini sağlayan çok güçlü bir teolojik altyapı var olmuştur. İslam düşüncesinde bilginin bir değer olarak görülmesi ve her konudaki ilmi faaliyetin teşvik ediliyor olması bunun en somut göstergesidir. Ayrıca herkesi okumaya, araştırmaya ve yeni bilgiler üretmeye teşvik eden hikmet arayışı, başkasından öğrenmeyi bir zül olarak görmeyen özgüven, eleştirel düşünme kabiliyeti, yaratıcılık, ilmi hassasiyet, bilimde evrensellik düşüncesi, ahlâk ve çalışma azmi, hoca-öğrenci iletişimi gibi özellikler üretken bir medeniyetin inşasında altyapı işlevi görmüştür. İşte bu özellikler eleştirisi kültürünün oluşmasında ve gelişmesinde bir zemin oluşturmuştur. Buna mukabil, sıralanan bu tür niteliklerin kaybolmaya başladığı dönemlerde de Müslümanlar var olanla yetinip eleştirel olmayı bıraktıkları için üretkenliklerini kaybetmişlerdir.

İslam medeniyetini üretken kılan niteliklerle bezenmiş bir toplumu yeniden inşa etmek için başvurulması gereken etkili aracın eleştirel düşünceyi geliştiren bir eğitim yaklaşımı olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla eğitim felsefemizi oluştururken ve eğitimimizin uzak hedeflerini belirlerken bu nitelikleri göz önünde bulundurmamız gerekir. Özellikle bütün alanlarla ilgili öğretmenlerimizi doğru bilgiyle ve özgüvenle donatmalıyız. Öğrencilerimizi doğru bilgiyle besleyerek dışlayıcılıktan da aşağılık kompleksinden de uzak mutedil bir çizgide yetiştirmeliyiz. Bizleri dün başarılı kılan yaklaşımları bugünün genişleyen imkânlarıyla buluşturabilirsek yeniden üreten, eser veren bir medeniyetin yolunu açmış oluruz.

Kaynakça

- Akağündüz N. (2006). *İnsan Yaşamında Özgüven Kavramı*. Ümraniye Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü Yayınları.
- Armağan, M. (1990). "İlerleme" *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, 2. İstanbul: Risale Yayınları
- Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction, The Delphi Report, The California Academic Press 1990, www.insightassessment.com.
- Çelebi, A. (1998). *İslam'da eğitim-öğretim tarihi* (A. Yardım, Çev.). Damla Yayınevi.
- Ev, H.A. (2014). "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adayları ve Eleştirel Düşünme (Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencileri Örneği)," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 7 Sayı: 32 Volume: 7 Issue: 32*.
- Fazlıoğlu, İ. (2004). *Fuat Sezgin ile "Bilim Tarihi" Üzerine*. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2(4), 355-370.
- Gündoğdu, H. (2012). "Niçin Eleştirel Düşünemiyoruz?: Eleştirel Düşünmenin Engelleri," *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S. 146, Nisan 2012, ss.43-52.
- Kenan, S. (2003). *İslâm Dünyası'nın Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü İlimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek*. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(4), 73-98.
- Pervin, L. A., & John, O. P. (2001). *Personality: Theory and research*. Wiley.
- Rıza E T. (1999). *Yaratıcılığı Geliştirme Teknikleri*. Anadolu Matbaası.
- Seferoğlu S & Akbıyık C. (2006). *Eleştirel Düşünme ve Öğretimi*. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30, 193-200.
- Sezgin, F. (t.y.). *Fuat Sezgin ile "Bilim Tarihi" Üzerine*. Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 4. Geliş tarihi 05 Mart 2021, gönderen <https://www.talid.org/tr/Dergi/Makale/4/87>
- Sezgin F. (2002). *İslam Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi* (Dursun Hazer, Çev.). Hitit İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 295-303.
- Sezgin F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Turan S. (2010). *Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin*. Timaş Yayınları.
- Yıldız, Y. (2020). *Fuat Sezgin'in BilimlerTarihine Bakışı. İçinde Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II* (1. bs, C. 5, ss. 32-50). Gece Kitaplığı.

Extended Abstract

In this article, in the light of Fuat Sezgin's determinations on the history of science, the basic dynamics that are the source of the formation of the criticism culture in the Islamic thought tradition are analyzed. In this study, which was based on the literature review, it was tried to summarize the points expressed by Intuition in his own studies and in the interviews made with him. According to Sezgin's findings, the scientific production process of Muslims; eighth century, when translation activities started, the phase of receiving and accepting; It is the assimilation phase starting from the second half of the eighth century and a long process in which original studies in many fields began to emerge from the ninth century.

Between the lines of Sezgin's findings on the scientific production of Muslims for 800 years, we can easily read the traces of the scientific approaches that foster this productivity. First of all, it should be noted that Muslims have tried to effectively read and understand the new cultures and new social conditions encountered during the "receiving / accepting" phase that started from the first century of Hijri. Immediately after the absorption and digestion phase in a very short time, they started to produce original works in many fields.

We can see that a strong criticism culture prevails among Muslims in this scientific production journey, which Sezgin handles in three stages. As a matter of fact, in the period called "receiving and accepting phase", works and practices belonging to other cultures were taken courageously and were assimilated after a short time. In fact, every new work and application that has been assimilated has been subjected to a certain criticism filter. To put it more clearly, when Muslims encountered the other, they made a decision by making an evaluation from their own point of view, rather than being a total rejection or accepting it as it was. It is possible to express this evaluation feature as the ability to think critically.

Decoding the climate in which the mind, which produces works that shed light on history, will enlighten us in establishing an education system that will enable us to regain the productive minds we long for. It would be more correct to decide what we should do for today and tomorrow in the light of the findings about yesterday. Between the lines of

Sezgin's findings on the history of science and the works produced by Muslims, there are important findings regarding the scientific atmosphere and criticism culture that foster productivity.

According to Sezgin's findings, it is seen that some very important dynamics that feed the culture of criticism that make Muslims productive come to the fore. These dynamics are experienced principles that reveal how the culture of criticism can develop in an atmosphere. It is possible to list these principles under the following headings: Self-confidence, creativity, evolutionary thinking, scientific sensitivity far from utilitarianism, integrity of theory and practice, the idea of universality in science, morality and work determination, teacher-student relationship and non-monopolistic scientific understanding.

In conclusion, in the light of Sezgin's findings, we understand that, above all, there was a very strong theological infrastructure that made Muslims productive and enabled them to progress in the history of science. The fact that knowledge is seen as a value in Islamic thought and that scientific activities in every subject are encouraged is the most concrete indicator of this. In addition, features such as the pursuit of wisdom that encourages everyone to read, research and produce new information, self-confidence that does not see learning from others as an evil, critical thinking ability, creativity, scientific sensitivity, the idea of universality in science, morality and determination to work, teacher-student communication are important in the construction of a productive civilization. served as infrastructure. These features have formed a basis for the formation and development of a culture of criticism. On the other hand, in the periods when such qualities listed began to disappear, Muslims lost their productivity as they stopped being critical and contented with what existed.

Sezgin's research and findings reveal how the culture of criticism was formed in the tradition of Islamic thought and the richness that this culture produced. Therefore, these findings should be evaluated from two perspectives. While revealing the basic dynamics that feed the culture of criticism, we need to analyze the civilization that feeds from this culture. Thus, these determinations will guide us about the steps to be taken in order to reintroduce the critical culture we need to our society.